

paa engang; paa Rangárvellir og Land indtraf Hovedkatastrofen d. 26. August om Aftenen; i en Del af Kreppar d. 27. August om Morgen; i Holt, Skeid og Flói om Aftenen d. 5. September; i Ølves d. 6. September tidlig om Morgen og tilsidst i Grimsnes og Thingvallasveit d. 10. September. Ved Undersøgelser paa Stedet kunde de enkelte ved Brudlinjer afgrænsede Landstykkers Form og Udstrækning bestemmes og Jordskjælvbølgerne indirekte Bevægelse i Jordskorpen studeres. Dr. Thoroddsen undersøgte ogsaa paa mange Steder de store Forandringer paa Overfladen, f. Ex. milelange Revner og vældige Jordskred, samt de mange For-

andringer ved de varme Kilder; mange gamle Kilder ere forsvundne eller have forandret Vandmængde og Temperatur og mange nye ere dannede.

I August gjorde Dr. Thoroddsen en Udflugt til det nordlige Island, hvor han undersøgte de geologiske Forhold i Hunavatussyssel. Disse Egne ere næsten udelukkende byggede af Basalt, men nogle nye Findesteder for Liparit opdagedes ogsaa. Glaciale Dannelser, Skuringsmærker og andet blev ogsaa undersøgt.

Dr. Thoroddsen har nu af hele Island kun tilbage at undersøge Højlandet vestfor Langjökull.

Literaturanmeldelse.

H. H. von Schwerin: Helgoland. Historisk-geografisk undersøgning. Med 2 kartblad och 1 tafla. Lund 1896. (313 S.)

I den sidste Snes Aar er der sket et storartet Opsving i den geografiske Literatur. Forhen beherskede de heroiske Rejseberetninger samme, disse til Hælvten Romaner, til Hælvten geografiske Redegjørelser, der interesserede nok saa meget ved Fortællerens Person og Oplevelser som ved deres videnskabelige Indhold. Udenfor Polaregnene er det nu noget nær umuligt at finde en jomfruelig Plet, ubetraadt af nogen hvid Mands Fod og egnet til at afgive Tumleplads for den Slags Rejser eller Stof til den Slags Beretninger. En ny Art geografiske Undersøgelser er traadt i Forgrunden. Det er den indtrængende Bearbejdelse og Forstaaelse af et Lands, en Egns, en Lokalitets hele geografiske Natur og Forhold, en Sammenarbejden af alt, hvad Studium og Rejser, Literatur og Selvsyn kunne yde om den valgte Gjenstand — kort sagt den geografiske Monografi. Alt imens Geografien har hævet sig til Videnskab og tilkæmpet sig Frigjørelse, særlig fra Historien, har den tillige i høj Grad udvidet sit Omraade; den er selv bleven historisk. Den er ikke længere tilfredsstillet med at undersøge og fremstille det, som er, men den vil ogsaa forklare, hvorledes og hvorfor det er blevet saaledes. I sine Bestræbelser for at udrede Sammenhæng og Kausalforbindelse trænger den paa selvstændig Vis ind paa historiske Omraader. Den beskæftiger sig med Jordens Overfladeformer og deres Omdannelser; men i Kulturlandene ere de største Omdannelser opstaaede ved Menneskehaand: ved Bosættelse, Rydning, Opdyrkning, Beplantning, Afvanding o. s. v. De fysiske Forhold og Landskabsbilleder, der forefindes, ere Frugten ikke alene af Underlagets Bygning, af Terrænformer, af Vejr og Vind, men lige saa fuldt af det menneskelige Arbejde, der igjennem Aarhundreder eller Tusinder er nedlagt i Jorden. Den gammeltdags Topografi, denne uendelige Strøm af usammenhængende, aandløse og ufrugtbare Enkeltheder, tilfredsstiller os ikke længere. Nutiden arbejder henimod at samle dem til Udviklingsbilleder, at fæstne i tydelige Omrids et Lands ældre geografiske Forhold og Betingelser

for derigjennem at forklare opad og nedad, i det hele at studere den inderlige Vexelvirkning mellem Land og Folk, hvorpaa vor økonomiske og aandelige Udvikling til syvende og sidst beror. Her aabner sig hele Rækker af nye Opgaver. Landets fysiske Omdannelse i den historiske Tid, Bosættelsesformerne, Landskabets Historie, Dyrkningsmaaderne, de store Forstyrrelser gjennem Krige og andre Ulykker, samlede Oversigter over et Lands geografiske Betingelser og Forhold i Fortiden — alle disse Spørgsmaal behandles af den *anthropogeografiske Grænsevidenskab*, der halvt tilhører Historien, halvt Geografien og lover at tilføre Almenopfattelsen en frugtbar Uddybning.

Det Arbejde, som her skal skjænkes en flygtig Omtale, er i nøje Slægt med disse moderne Bestræbelser, selv om det, paa Grund af Emnet, kun i ringe Grad kommer ind paa rent anthropogeografiske Undersøgelser.

Forfatteren, Friherre v. Schwerin, Professor ved Universitetet i Lund, debuterede 1884 med et historisk-geografisk Arbejde om Herodot, foretog senere en Opdagelsesrejse i Kongoegnene og offentliggjorte bl. a. et Par interessante Bøger om Slaveriet og Slavehandelen i Afrika og om Muhamedanismen i denne Verdensdel, men som saa mangen anden følte han sig hendraget til mere hjemligt Arbejde, hvor det var muligt at forene det rent literære Studium med tilstrækkeligt Selvsyn og egne Iagttagelser i Marken og saaledes sikre Værket Selvstændighed og Originalitet.

Ved første Øjekast overraskes man maaske over det valgte Emne. Helgoland er en højst ubetydelig Ø eller rettere, siden Stormfloden Nytaarsnat 1720, en Dobbelø. Hoveddelen, Højøen eller Klippen, hvis stejle Vægge hæve sig 28 til 56 Meter over Havfladen, har et Areal paa næppe $\frac{1}{2}$ □ Kilometer, og man kan gaa rundt om dette græsbevoxede Miniaturland paa mindre end 3 Kvarter. Umiddelbart til Østranden slutter sig et lille sandet Lavland, Underlandet, og herfra forer en Trappe paa omtrent 200 Trin op paa Klippens Rand, der paa alle andre Punkter er absolut ubestigelig. I den nyeste Tid er der dog ogsaa anlagt en Elevator og af militære Hensyn en Tunnel, boret fra Underlandet tværs op igjennem Klippen.

Omkring denne Trappe, dels paa Underlandet, dels paa Klipperanden, findes Øens eneste Boplads, Staden, med c. 2000 frisisk- og højtysktalende Indbyggere. Omtrent en Kilometer østfor Klippen ligger den langstrakte Sando, hovedsagelig dækket af tyndtbevødede Klitter, med mærkelige Rev og med en langtudløbende Forstrand, der afgiver Plads for et af Verdens berømteste Søbade.

Det kunde synes underligt, at disse geografiske Ubetydeligheder gjøres til Gjenstand for en Monografi paa mere end 300 Kvartsider; men enhver, der undersøgende træder Øens Forhold nærmere, vil snart lære at forstaa, hvorfor Forfatteren har følt sig tiltrukket netop af dette Emne. Der findes næppe nogen anden Ø, om hvilken der, i Forhold til dens Størrelse, er skrevet saa meget som om Helgoland. Dens uventede Beliggenhed langt ude i Havet, „Vesterhavets eneste egentlige Ø“, usynlig fra nogen Fastlandskyst og dog som en mærkelig trodsig Forpost for de bagved liggende Lande, dens maritime Værd, dens politiske Betydning som 3 Flodmundingers Behersker, dens mærkelige geologiske Sammensætning, dens interessante Destruktionshistorie, lige oplysende for Geologer og Geografer, Højeøens matematisk-snorrette Bygning, hævet til malerisk Effekt, dels ved Klippemurens intensiv røde Farve, gjennemskaarne af lysere Parallelbaand, dels ved de stærke Kontraster til Dyneøens blændende hvide Sandhøje og Vesterhavets grønne Bølger — har altid sat Sind og Tanke i Bevægelse. Helgoland er fra de tidligste Tider omlejret af Myther og Fabler, den har været Gjenstand lige saa fuldt for det taabeligste Hjernesvind som for de nyeste, mest stringente Undersøgelser, og siden det 16de Aarhundrede er Øens Literatur voxet op til et helt lille Bibliothek. Selve det geografiske Objekt — saa enkelt, saa let overskueligt, saa klart i sin Kontur — forvandler sig under Studiets Gang til en Rede fuld af de mest indfiltrede Problemer, af vanskelige, selvmodsigende, umulige Beretninger, af tvivlsomme og uklare Kildsteder, dristige Hypoteser, halvfærdige Løsninger og kronistiske Fabler — ret en Tumbleplads for en skarpsindig historisk-geografisk Forsker.

Forfatteren har taget fat paa alle disse Problemer med en forbavsende Energi og Friskhed. Utrættelig arbejder han sig igennem selv de mest banale Efterretninger med aldrig svigtende Grundighed og Taalmod; under Læsningen kan det maaske endogsaa af og til forekomme en, at det er lidt for meget af det gode, og Bogens Midtparti, Øens Lokalhistorie og Storhedssaga, der fylder henimod 100 Sider, vilde sikkerlig have vundet ved en lettere og flottere Behandling; men i sin Helhed maa det siges, at her er skabt en interessant og oplysende Monografi, der i flere Retninger er mønstergyldig. Professoren har ikke skyet nogen Ulejlighed eller noget Arbejde for at fremskaffe nyt Materiale eller for at kunne revidere det gamle. Overalt, hvor det har været ham muligt, er han gaaet til selve de skrevne Kilder; intet Arkiv og ingen Bogsamling i Nordtyskland og Danmark, der kunde formodes at indeholde Meddelelse om Øen, er

bleven glemt eller forbigaaet, og det er lykkedes ham at fremdrage flere halvt eller helt glemte Kort og Manuskripter. For Kjendere af den vidtløftige, mere eller mindre rædselsfulde topografiske Literatur over Hertugdømmernes Vesterhavskyster er det ligefrem en Fornøjelse at se, hvor godt og helt den fremmede Forfatter har sat sig ind i samme, og hvor omhyggelig og udtømmende hans Literaturbehandling i det hele taget er.

Paa dette Sted er det selvfølgelig ganske umuligt blot tilnærmelsesvis at gøre Rede for Bogens vidtløftige Indhold. Efter at Forfatteren i første Afsnit har meddelt og sigtet, hvad Oldtidens og den ældre Middelalders Skribenter have at meddele om Øen, dvæler han udførlig ved Adam af Bremens Beskrivelse og søger i en Række dygtigt skrevne og skarpsindige Excurser at løse de vanskelige Spørgsmaal, der knytte sig til selve Navnene „Fosetesland, Farria og Helgoland.“

I 3dje Afsnit behandles Øens internationale Stilling eller dens rent politiske Stilling lige op til vore Dage. Ogsaa denne Del af Værket udmærker sig ved en yderst grundig Literaturbenyttelse, men i en enkelt Retning forekommer det mig dog, at Forfatteren har været mindre heldig. Han søger at godtgjøre, at „Øens politisk-ecclesiastiske Stilling har været fuldt klar“ (S. 74), ikke alene ikke i Middelalderen, men selv ikke højt oppe i det 17de Aarhundrede. Igjennem mange Aarhundreder mener han, at den har været et Bytte snart for danske Erobringslyster, snart for hansetatisk Magtstræv, og at den egentlig først kom nogenlunde politisk til Ro, da Hertug Frederik (I) 1492 med Magt satte sig i Besiddelse af den.

Det forekommer mig, at der kan gøres en Del Indvendinger mod hele denne Opfattelse. For det første forstaaer jeg ikke, hvorledes man med Rette kan paastaa, at Øens kirkelige Stilling har været uklar. Bremen have engang i den rige Fisketid i det 14de Aarhundrede ejet en Del af Øens Kirkebygning, men i hele den vidtløftige Literatur findes ikke et eneste paalideligt Vidnesbyrd om, at Øen og dens Kirke nogensinde have tilhørt noget andet Bispedømme end Slesvig, ja, selv Professor v. S. indrømmer, at Øen siden Sven Estridssens Dage fra dansk Side er bleven henregnet til dette Stift, men naar der ikke fra nogen Side kan rejses et historisk begrundet Modkrav, synes den Sag unægtelig dermed afgjort. Men desuden er det vel ikke tvivlsomt, at selve Adam af Bremen i Slutningen af det 11te Aarhundrede allerede henregner Øen til det danske Rige. Han siger, at den ligger dér, hvor Danskernes og Frisernes Grænser mødes, men han beskriver den under Jylland, umiddelbart før han gaar over til Fyen, og han behandler den altsaa fuldstændig som en dansk Ø.

Men Forfatteren gaar videre ad den samme Vej. I Kong Valdemars Jordebog findes Øen vel opregnet i Ølisten, og dette beviser, at den i det 13de Aarhundrede hørte til Riget, men da den ikke samtidig henføres til noget Herred eller Birk eller omtales under et saadant, slutter han, at den som nyerobret Land maa have indtaget en udpræget Undtagelsesstilling og

„høgst sannolikt är, at ön under Valdemars välmagtsdagar blifvet af honom faktisk tagen i besittning.“ Dette forekommer mig at være en altfor dristig Slutning ud fra saa ringe Premisser. De Jordebogsafsnit, som Forfatteren sigter til, opregner Kronens og Kongens Indtægter af Landets forskjellige Herreder og Birker, men de indlade sig aldeles ikke paa en topografisk Beskrivelse af Retskredsenes Bestanddele. Naar en Ø danner en Retskreds, nævnes den selvfølgelig i Indtægtslisterne, men ellers beror det paa en ren Tilfældighed, om den kommer med eller ej; Jordbogen forbigaar langt større og vigtigere Øer end Helgoland, og hvis man vilde anvende Forfatterens Fremgangsmaade, altsaa tilskrive alle de under Herrederne ikke nævnte Øer en selvstændig Stilling i Riget, maatte man komme til de mærkværdigste Slutninger. Sandheden er selvfølgelig, at Snese af vore Smaaoer være for ubetydelige til at komme i Betragtning ved en summarisk Oversigt over Kronens Indtægter, og derfor træffes deres Navne kun i Øfortegnelsen.

I den senere Middelalder hørte Helgoland aldeles bevisligt til Withaa Provsti, det nordligste i de frisiske Utlande; derfor opfores dens Kirke i Bispens Skattebog umiddelbart efter Silde Kirker; af samme Kilde se vi endvidere, at Øen — ligesom Sognene i det øvrige Utland — betalte Terragium eller Jordskyld, en kirkelig Skat, der svarede til de øvrige Landskabers Tiende, og vi faa derigjennem et nyt Bevis for Helgolandsfrisernes ecclesiastiske Samhør med Stamfællerne i Nordfrisland gjennem den største Del af Middelalderen, thi Skatten paalignedes den frisiske Utlandsbefolkning allerede 1189 af Erkebiskop Absalon, og den udrededes igjennem hele det følgende Tidsrum.

I det 11te, 12te og 13de Aarhundrede var Helgoland altsaa ganske utvivlsomt en Del af Danmarks Rige, nærmere bestemt en Ø i Provinsen Utland, og dens Beboere ligesaa fuldt Kongsfriserne som Stamfrænderne paa de andre slesvigske Vesterhavsoer. At Øen under Rigets store Forfaldsperiode op til 1340 kan være kommen i andre Hænder, er muligt, men Historien tier derom, og saasnart Valdemar Atterdag atter bringer Utlandene til Kronen, følger Helgoland med, og hans kraftige Haand føles ogsaa paa denne fjærne Ø. Ogsaa senere deler Helgoland Skjæbne med Utlandene; som disse bliver det en Del af Hertugdømmet og gaar med dette over i de holstenske Grevers Besiddelse, hvilket ses af, at Hertug Adolf 1439 pantsætter Indtægterne af de øjderstedtske Trelænde og Helgoland til en Borger i Hamborg: Heine Brand.

Det er altsaa muligt for ethvert af Middelalderens 5 sidste Aarhundreder at fremdrage mindst ét sikkert Vidnesbyrd om, at Helgoland i denne Tid har hørt ind enten under Kongeriget eller det jydsk Hertugdømme, og mere kan ikke forlanges for en saa ubetydelig og af-sides liggende Plet.

Forfatteren forfølger sin Tankegang ogsaa op i den nyere Tid, men jeg anser det for unødvendigt at

dvæle længere ved denne Sag. Kun skal jeg til hans Omtale af Kong Christian I's Forhold til Øen knytte en ren literær Notits. 1828 fremdrog A. Michelsen et Dokument, ifølge hvilket den nævnte Konge 1470 skulde have skjænket Helgoland til Domkapitlet i Slesvig. Professor v. Schwerin viser nu i en længere Udvikling, at dette helt igjennem maa bero paa en Misforstaaelse, og han udtaler tillige sin Forundring over, at denne Sag hidtil ikke har været udsat for den mindste Kritik. (S. 92). Dette er ikke rigtigt. Den bekendte slesvigske Kirkehistoriker H. N. A. Jensen har allerede 1840 i sin kirkelige Statistik S. 696 gjort den samme Opfattelse gjældende som Prof. S. i 1895. Til Sammenligning fremsætter jeg her Jensens Udtalelser. „Die Angabe, dass Christian I. der Domkirche zu Schleswig 1470 Helgoland geschenkt habe, beruht auf einem Missverständniss. In der Urkunde Staatsb. Mag. VII. 685 heisst es, der König gebe der Domkirche „dat hillige Land vnde alle vpgeworpen Lande in Wirkesherde im Straunde belegen, dar nene kerkherren, keken offte kerspele in syn,“ etc. Hillige Land bezeichnet hier nicht die Insel Helgoland, sondern so viel als Kirchenland, wie bei Heimreich der Ausdruck in dieser Bedeutung öfter vorkommt Z. B. wenn er sagt, dass auf Nordstrad binnen Deichs über 2173 Dt. Heiligenlandes gewesen. „so den Kirchen eigenthumlich hat zugehört.“ Hier is die Rede vom dem Kirchenlande in Wiedricks-Harde, das untergegangen Kirebon zuständig gewesen.“ Man vil se, at den ældre og den yngre Forfatter bevæger sig i næsten de samme Udtryk og naa nøjagtigt det samme Resultat, sikkerlig ganske uafhængige af hinanden.

I Bogens senere Afsnit behandles Øens Lokalhistorie, dens rent fysik-geografiske Forhold, og Forfatteren afslutter Værket med en fortrinlig Kortfortegnelse over Øen. Overalt maa man beundre den udholdende Flid, den Nøjagtighed og den Skarpsindighed, der har sat Forfatteren i Stand til at skabe dette smukke Arbejde.

P. Lauridsen,
Skoleinspektør.

Dr. Herman Berghaus: *Chart of the World*, entirely reconstructed by *Herman Habenicht* and *Bruno Domann*. Gotha: *Justus Perthes*. 12. Edition 1897. Af dette fortrinlige Kort, der i alle søfarende Nationers Interesse er forfattet paa engelsk, foreligger nu den tolvte Udgave; første Udgave udkom 1863. Den sidste Udgave kan betragtes som et helt nyt Arbejde, ved hvilket der er taget Hensyn saavel til de seneste Grænseforandringer i forskjellige Verdensdele som til de nyeste Oplagelser. Land og Hav ere behandlede med samme Omhu, og det særdeles smukt udførte Kort bringer mangfoldige Oplysninger om Jærnbanelinjer og Telegraflinjer, Vind- og Strømrøtninger, Damp- og Sejlskibsruter i Verdenshavene, Misvisningen, Isgrænser o. s. v. o. s. v.